

RECENZE

A. I. Danilov: **Problemy agrarnoj istorii rannego srednevekovja v nemeckoj istoriografii.** (Moskva 1958, str. 367.)

Ačkoli je Danilovova práce zdánlivě zaměřena na užší problematiku — kritické zhodnocení buržoazní medievalistiky devadesátých let 19. stol. — ve skutečnosti svým dosahem tento úzký rámec daleko přesahuje: je v ní podán pokus o zhodnocení buržoazní historiografie v druhé polovině 19. století. Ježto se raně medievalistickou problematikou tradičně zabývala německá historická škola právní, najdeme v Danilovově práci pokus o zhodnocení právní historiografie tohoto období. Po metodické stránce stojí v popředí práce dva problémy. 1. Jak se projevoval v Německu pozitivistický směr v historiografii, jaké byly jeho fáze a obměny, jaká byla reakce na pozitivismus, s nímž se setkáváme od devadesátých let 19. století. 2. V užším slova smyslu jde o zhodnocení tzv. kritického směru v historiografii a právní historiografii, představovaného především Wittichem, Gutmannem a Dopschem.

V první kapitole zkoumá autor ideově metodologické základy německé buržoazní medievalistiky a snaží se objasnit, do jaké míry se názory jednotlivých historiků modifikovaly v důsledku hlavních politických událostí tohoto období (hlavně sjednocení Německa). Názorně se ukazuje, že i ti historikové, kteří dříve byli v opozici proti pruskému principu, stoupenci to někdejších buržoazních svobod z r. 1848, přecházejí na posice výbojně pruské politiky (případ Waitzův, jímž se Danilov zabývá, nebyl výjimkou; něco podobného by se dalo ukázat i u jiných historiků, ba i u někdejších revolučních demokratů typu Br. Bauera). Dobrá je i charakteristika tzv. katedrového socialismu, který vcelku představoval druhou stránku Bismarckovy politiky. Němečtí historikové a národohospodáři typu Schmollerova chtěli liberalizací jednotlivých institucí čelit náporu sociální demokracie. Jestliže německá buržoazie bojovala proti sociální demokracii liberalizací, pak ideově zde měla podobnou úlohu sehrát recepce pozitivismu. Pozitivismus, jak známo, byl do osmdesátých let v německé historiografii něčím cizím. Lze ovšem ukázat, že v Německu odpovídalo pozitivismu tzv. rankovské dějepiscectví, jehož ideový základ bylo by ovšem nutné hledat v pozdní konservativní romantice. V druhé polovině devatenáctého století se rankovské dějepiscectví vzdalo ideového obsahu a neoperovalo s ničím jiným než s registrací faktů, spjatých se subjektivními koncepcemi jednotlivých autorů. Toto dějepiscectví nebylo ovšem naprosto schopné čelit marxismu. K tomu byl naopak více vhodný pozitivismus anglo-francouzského zaměření. Především pod vlivem pozitivismu dochází i k vydělení hospodářských dějin z právní historiografie.

Je předností Danilovovy práce, že sleduje, jak se konkrétně projevovaly pozitivistické metody v historiografii. V zásadě se Danilov shoduje s názory, jež jsem o pozitivistické historiografii vyslovil v Kapitolách z dějin feudální a buržoazní historiografie (Praha 1954, str. 109 a n.). Ovšem na druhé straně se neubráníme dojmu, že Danilov příliš podlehl některým názorům formulovaným Belowem a Srbikem. Mimoto by vyžadovala právě tato kapitola hlubší rozbor samotné právní historiografie. Je poměrně překvapující, že mezi právními historiky Danilov úplně pominul dílo H. Brunnera. Zato je velmi výstižná charakteristika K. Lamprechta, nepochybně jednoho z nejnadanějších německých historiků z konce minulého století, který uvedl pozitivistické metody do historické práce nejmarkantněji. Přitom na rozdíl od diletantů typu Buckla a Taina byl Lamprecht skutečně historik vyškolený na klasických metodách a právě sloučení těchto metod s pozitivismem umožnilo Lamprechtovi zvládnout novým způsobem zásadní problematiku středověkých dějin. Je příznačné pro ideovou nejasnost devadesátých let, že nejen oficiální buržoazní historiografie (Below, Rachfahl), nýbrž i marxistický historik Fr. Mehring podezřívali Lamprechta z materialistického pojetí dějin.

Za méně zdařilé lze považovat charakteristiku Diltheye, M. Webera (str. 94—120). Zde jde o příliš zjevnou charakteristiku, pomíjející především etapy ve vývoji názorů jednotlivých autorů. Danilov čerpal pravděpodobně své názory z druhé ruky a zanalysoval tyto myslitele příliš povrchně. To mu znemožňuje vidět správně i dosah jejich myšlenek. Lze např. ukázat, jak pozdní dílo Diltheyovo metodologicky anticipovalo strukturalistické teorie, jež prorazily jinak až v poslední fázi buržoazní historiografie. Danilov však vidí Diltheye především se zřetelem jeho „Úvodu do věd duchovních“, tedy nakonec vidí v Diltheyovi pouze novokantovce

a pozitivistu, naprosto však ignoruje pozdější Diltheyovy koncepce pocházející ze sloučení Husserlovy fenomenologie s Hegelem. Ryze popisné jsou i partie o Rickertovi a o Weberovi. Právě na těchto partiích se objevují slabiny Danilova nejmarkantněji. Danilov měl nepochybně snahu spojit obecné s individuálním, ovšem prvek individuálního u něho převážil. Měla-li Danilovova práce nabýt právě v této věci hutnosti, bývalo by zapotřebí vypracovat metodické základy jednotlivých věd mnohem důkladněji a provést srovnání v podlétném a příčném průřezu a na základě logické abstrakce postihnout i podstatu jednotlivých metod, ukázat na shodné vývojové tendence, na vztah mezi filosoficko vědní metodologií a její praktickou realizací v rámci historie samé. Ukázalo by se, že podmíněnost jednotlivých vědních metod je jiná než „empiricko politická“, jak se snaží ukázat autor.

Jestliže metoda, jíž zvolil Danilov, nevyhovuje, pokud jde o uvedené autory, protože zde je příliš úzká, osvědčuje se naopak tam, kde jde o vlastní historickoprávní problematiku. Vezměme již autorovu charakteristiku diskuse devadesátých let, tzv. spor o Lamprechta (str. 63 a n.). Jak již řečeno, Lamprecht se postavil proti oficiálnímu rankovskému dějepisceví jednak pro jeho registrující popisnost, jednak pro přecenění právních a státních institucí. Ve spisech z devadesátých let Lamprecht ukazoval, že rankovské dějepisceví nebylo s to pochopit význam sociálního činitele a že se vyčerpávalo pouze konstatováním filiace událostí a ideí.

Lamprechtův útok narazil na prudký odpor mezi německými buržoasnými historiky, kteří Lamprechta obviňovali z ústupku materialistického pojetí dějin. Je zajímavé, že u nás J. Pekař jasně rozpoznal nerevoluční dosah Lamprechtova učení, i když jinak podává interpretaci tendenčně zkreslující. Danilov velmi dobře ukazuje, jak Lamprecht měl velmi daleko k materialistickému pojetí dějin; materialistickému pojetí dějin odporuje např. Lamprechtův závěr, že přechod od naturálního hospodářství k peněžnímu vedl k vytvoření centralisovaných monarchistických států. Lamprechtovi byl cizí i pojem ekonomicko společenské formace, jeho ekonomické názory byly shodné s názory vulgárních ekonomů z konce století. Jakkoli bylo zprvu možné pochybovat, kam vlastně Lamprechta zařadit, přece pozdější Lamprechtův vývoj ukázal jasně idealistické jádro jeho názorů. Lamprecht opustil ekonomické rozbor, přešel k analýzám psychologickým (především vlivem Wundtovy asociální psychologie). Psychologie se tak Lamprechtovi stává normativní vědou, psychologická zákonitost nahradila zákonitost ekonomickou.

Danilov se však nezabývá pouze Lamprechtem, věnuje dostatečnou pozornost i jeho odpůrcům z Rankovy školy. Vcelku — a v tom lze s Danilovem souhlasit — ukazuje na dvojí snahu buržoasní historiografie ospravedlnit rankovské dějepisceví. Jednak ukázat, že rankovské dějepisceví nebylo zdaleka mystické. Snad nejzajímavější jsou názory Belowa, který relativně správně ukazuje, že řada „průkopnických myšlenek“, s nimiž přišel Lamprecht, patřila do arsenálu starší buržoasní historiografie. — Danilov dále dokázal, že tzv. boj o Lamprechta vyvolal zájem o teoretické otázky a příklon čelných novorankovských historiků k novokantismu.

V kritice novokantovské metodologie, kterou Danilov analyzuje, i na dílech současných západoněmeckých historiků (Bechtel, Lütge) nepřekročil Danilov meze starší práce Asmusovy; zvláště pak ona místa, kde srovnává novokantovské a marxistické řešení, bylo by nutně zpracovat mnohem důkladněji.

Konečně nutno proti Danilovovi vznést ještě jednu výtku. Danilov totiž dost dobře nerozlišuje specifika jednotlivých etap ve vývoji metodologických směrů (např. Bechtelův „hospodářský sloh“ redukuje bez výhrady na starší názory Sombartovy apod.). Konečně se nevyvaroval ani přílišné popisnosti, či lépe tlumočení myšlenkových obsahů jednotlivých děl, aniž provedl dostatečnou analýzu.

Dále nás zajímá především to, jak se Danilov postavil ke kritickému směru buržoasní historiografie všeobecně a právní historiografie zvlášť. Dosavadní marxistická historiografie sledovala především negativní ideologické pozadí směru, do značné míry se však zapomínalo na to, že právě tento směr umožnil dosažení pozitivních výsledků; byly zpracovány nové prameny a dále napadeny romantické koncepce, které byly skutečně neudržitelné. Nelze však na druhé straně pominout ani politické zaměření jednotlivých autorů a hlavně to, jak se jejich konzervativní politické zaměření obráželo v jejich jednotlivých konstrukcích. Vcelku je možno říci, že v tzv. kritickém směru buržoasní historiografie devadesátých let můžeme výrazně sledovat přechod k ideologii imperialismu a jednotliví stoupenci směru se nikterak netají s názorem, že kritizují především politický směr „národního liberalismu“, představy, které byly spjaty s osvobozovacím bojem rolnictva od počátku 19. století apod. Hlavním rysem ideologie tohoto směru bylo, že zde byla popírána úloha evoluce, že se do minulosti bezostyšně promítaly všechny vztahy, na něž se naráželo v době současné. Zásadné se tak stírala kvalitativní specifika jednotlivých epoch, což v mediealisticce prakticky znamenalo a) odmítnutí specifika feuda-

lismu ve srovnání s antikou, b) důkaz věčnosti vztahu panství a poddanství, což vše vedlo k útoku proti starší koncepci historické školy právní, která vcelku trvala na stanovisku postupného znevolení rolnictva.

Při charakteristice jednotlivých autorů mohl se Danilov opřít o výsledky sovětské mediévalistiky, především o práce Něusychinovy, v nichž je velmi názorně postižena slabina metody právních historiků typu Ph. Hecka a tzv. strassburské školy. Tato škola promítala stav třídní diferenciace, který byl získán především z tradičních listin 8. století až do doby Tacitovy.

Ať se již názory jednotlivých příslušníků celého směru jakkoli od sebe lišily, nebylo jim možné upřít vzájemně styčné body. Odmítala se v nich stará občinná teorie a popíraly jakékoli revoluční zvraty a kvalitativní změny.

Sporná je ovšem Danilovova formulace, že ostří této teorie bylo přímo zaměřeno proti marxismu (str. 128). Za prvé ani Wittich, ani Gutmann Marxu neznali, za druhé celá jejich teorie byla zaměřena spíše proti demokratickým důsledkům učení o občině. Jakési vědomí o marxismu, pojetí marxismu jako nepřátelské ideologie, vystupuje do popředí až v pracích syntetičtějšího charakteru (u Dopsche). Je ovšem na druhé straně pravda, že se zvláště po prvé světové válce výsledků celého tzv. kritického směru více a více využívalo proti marxismu.

Po této celkové charakteristice zaměřuje se Danilov k jednotlivým otázkám, jež byly ve středu pozornosti útoku nového směru proti občinné teorii. Vcelku správně načrtává vývoj občinné teorie v právní historiografii staršího období, i když v jednotlivostech je Danilovova charakteristika sporná. Danilov např. vykládá německou právněhistorickou školu minulého století jen jako výraz junkerské ideologie, neanalyzuje však do jaké míry byla některá vývojová schemata této školy pod vlivem osvícenských názorů. Mimo to se nedá tvrdit, jak to činí autor, že Eichhorn vůbec neznal občinnou teorii (str. 141). Velmi pozitivně oceňuje Danilov práce Waitzovy. Vysoce to hodnotí především proto, že ukázal rozbořem konkrétního materiálu přechod od svobodné sousedské občiny v občinu poddanskou.

Snad nejzávažnější je v celé této kapitole zhodnocení názorů Maurerových. Maurerovy práce, které vznikly na základě materiálů sebraných Grimmem — především tzv. Weistümer — byly v marxistické historiografii obyčejně hodnoceny jednoznačně kladně. Přitom se zapomínalo na to, že občinná teorie tvoří pouze část Maurerových názorů, že Maurerovy názory ani zdaleka nelze vykládat jako názory revoluční. Danilov má pravděpodobně pravdu v tom, že Maurerovi šlo především o to poukázat, jak je možné starších feudálních přežitků, mezi něž počítal i poddanskou občinu, využít pro přítomnost. Specifičnost Maurerových názorů však byla v tom, že v nich bylo využito prvku, který byl původně složkou revolučně demokratickou. Maurer ulomil této koncepci revoluční hrot. Maurerovi vždy tanula na mysli možnost „spolupráce“ mezi rolníkem a statkářem jako prostředek proti revolučnímu hnutí rolnictva.

Jinak Maurer, což Danilov nedovedl dobře ukázat, přejímá řadu starších názorů, jako např. tam, kde jde o vnitřní diferenciaci obyvatelstva v důsledku recepce římského práva, výbojů apod. Maurer podává ovšem tyto názory koncentrovaně a vcelku nutno říci, že se jeho názory tradovaly v německé právní historiografii druhé poloviny devatenáctého století.

Z Danilovovy práce jasně vyplývá, do jaké míry byla právě v tomto bodě občinná teorie v buržoasní historiografii vázána na revoluční buržoasní ideologii. Zároveň však Danilov velmi dobře postihuje skutečnost, jak právě jádro těchto názorů mohlo být přizpůsobeno vládnoucí ideologii. Tak si lze vysvětlit, proč občinná teorie byla hájena oficiálními ideology i v období imperialismu. Z tohoto hlediska má velký význam Danilovův rozbor názorů Gierkeho. Politicky byl Gierke stoupencem plánů Bismarckových a sdílel s ním omezeně typický německý národní liberalismus. Tento liberalismus byl zaměřen proti revolučním snahám širokých lidových mas a občinná teorie měla politicky sloužit jako prostředek, jak zaručit spolupráci lidových mas na politice vládnoucí třídy. Nelze ovšem nepostřehnout, že v práci Gierkeho je ideologické hledisko spojeno s jedinečnou znalostí konkrétního historického materiálu a právě znalost materiálu a snaha po jeho vědním uchopení vedla k řadě pozitivních zjištění. Tak na příklad Gierke správně vidí rozdíl mezi vojevůdcovstvím a královstvím, sleduje i rozvoj výrobních sil v zemědělství apod. Gierke však zdaleka nebyl s to určit vlastní příčiny vzniku tříd, státní moci apod. Mimo to nepostihuje dobře kvalitativní rozdíly mezi „votčičníky“ a „občičníky“, stejně jako není s to ukázat, jak feudálové dovedli využívat poddanské občiny pro své cíle. Podobně jako Inama Sternegg sleduje pouze pomoc feudálů poddanským občinám.

Vedle této celkové charakteristiky je i cenný rozbor Marxových názorů na občinu; především tu podává důkaz, že Marx a Engels nepřijali Maurerovu teorii občiny jednoznačně, nýbrž že Maurerovy názory podrobili zásadní kritice. Engels výstižně kritizuje Maurera za to, že nivelisuje specifika jednotlivých epoch, že nechápe úlohu násilí z plochého evolucionismu

a z juristické omezenosti. Teprve klasikové marxismu-leninismu byli s to ukázat vývojové etapy oběny, příčiny majetkové a třídní diferenciacce v občině apod.

Tim zdaleka není vyčeráno všechno myšlenkové bohatství Danilovovy práce. Cenné jsou u Danilova i četné postřehy, a řekněme přímo, že velmi často jde o postřehy průkopnické, týkající se bezprostřední medievalistické problematiky. Tak např. Danilov správně ukazuje, že se tzv. strassburská škola a vlastně celý ideový směr buržoasní medievalistiky devadesátých let dopustily základního omylu při hodnocení listinného materiálu, především proto, že nebyla zvažena funkce tohoto materiálu. Tak se mohlo stát, že badatelé, kteří se bezprostředně orientovali na listiny, mohli uvádět v pochybnost starší oběimnou teorii a dovolávat se přitom listinného materiálu, v němž skutečně zmínky o občině jsou sporadické.

Danilovova práce je tedy po všech stránkách prací průkopnickou a pro rozvoj marxistické historiografie je rozhodně velkým podnětem.

Jaroslav Kudrna

František Matějka: Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska.

Praha 1959, str. 521.

Nakladatelství ČSAV vydalo objemnou publikaci Fr. Matějka, věnovanou otázkám vývoje feudálního velkostatku a postavení poddaných na Moravě od pol. 15. do pol. 16. stol. Jsou připojeny kapitoly o podobné problematice ve Slezsku a v některých oblastech Polska. Jde o tematiku po mnoha stránkách důležitou, což nepochybně působilo především při rozhodování o zveřejnění práce. Otázky sociálně-ekonomického vývoje a postavení poddaných jsou dnes středem zájmu historiků, zabývajících se feudalismem, a právě to období, které studuje Matějka, vzbuzuje dnes kromě živého zájmu i plodné polemiky o základních sociálně-ekonomických procesech feudalismu.

Co tedy přináší Matějka práce nového do těchto živých studií, a jak přispívá k vědeckému poznání 15.—16. století, zejména k poznání osudů venkovského lidu? Její edice v nakladatelství Akademie musí vést kritiku také v zamyšlení, jak tato práce splňuje základní požadavky současné historické vědy, jak po stránce faktické, tak po stránce metodologické, což ostatně nerozlučně souvisí, k zamyšlení, zda je tato práce přínosem pro naši historickou vědu, nebo zda se v ní naopak neobjevují některé rysy, které by mohly při dalším rozvíjení vést do slepé uličky. Nelze se již spokojit při hodnocení publikací poukazem na samotné t h e m a. I aktuální temata mohou být zpracována nanejvýš neaktuálním způsobem. Domnívám se, že o takový případ právě u Matějka jde.

Především postrádáme u Matějkovy práce zhodnocení dosavadní literatury. Matějka odkazuje sice v úvodu na některé přehledné studie o literatuře, zabývající se sociálními a ekonomickými otázkami pozdního feudalismu, ale tyto studie směřují k jiným cílům, než je tomu u autorovy publikace a jsou staršího data. Neodborník bude tedy velmi těžko rozlišovat, co je v Matějkově knize nového a kde jen opakuje nebo doplňuje starší závěry, protože i citace literatury v textu je velmi nedostatečná. Matějka sám na jednom místě praví, že chce jen doplnit a rozšířit o nový materiál dosavadní znalosti, ale právě proto by bylo na místě přesné zhodnocení dosavadního bádání.

V první kapitole chce autor upřesnit dosavadní znalosti o teritoriálním vývoji feudálního velkostatku. Kapitola se však téměř vůbec nezabývá územním vývojem, ale sleduje téměř výlučně vlastnické poměry, zejména majetkové převody mezi jednotlivými stavy feudální společnosti. Obrysy tohoto vývoje jsou známy z prací Hrubého a Radimského, ovšem většinou jen na základě berních materiálů a jednotlivých případů. Matějka uvádí nové doklady, převážně ze zemských desek, kde je zevrubně zachycen přechod zeměpanského majetku do rukou stavů. Druhým výrazným rysem tohoto vývoje je rozklad církevního, zejména klášterního majetku. Tato kapitola přináší tedy upřesnění dosavadních poznatků, zejména v chronologii, ale důležitý problém teritoriálního vývoje zůstává dále nerozřešen. Pokud se týče vývoje vlastnických poměrů, je dnes u podobných studií pravidlem zachycení změn do map. Matějka se o to však vůbec nepokusil. Překvapuje také, že ačkoliv sleduje právní stránku věci, nezmiňuje se téměř o nejdůležitějším právním aspektu vývoje vlastnických poměrů, totiž o boji o dědičné právo mezi stavy a panovníkem.

Druhá část práce se zabývá rozbozem hospodářství na feudálním velkostatku. Matějka zde volil stejný postup jako Hrubý a nověji Míka, podle jednotlivých výrobních odvětví. Sleduje postupně rozvoj rybníkářství, situaci dvorů, pivovarnictví, mlynářství a jiné podniky vrchnostenského hospodářství.